

Ligita Leja

Ukraiņi – lielās baltu pirmtautas atzars

Ukraiņiem – senajiem russiem, rusīniem – pavasara Lielās dienas svētki (Велик день) bija senču Jaunais gads, kad sākās jauns dzīves cikls. Gatavojoties tam, sievietes cera kuļiču un izrakstīja olas. Ukraiņu Lielās dienas rituāls sasaucas ar mūsējo, ietverot arī mūsu Ūsiņa dienas elementus.

Ukraiņiem – baltu Lielās dienas tradīcijas.

Ar olām sitās auglības svētkos par godu Mātes dievībai Mokošai. Viņu var redzēt tradicionālos izšūtos rakstos – rokas paceltas pret debesīm, bieži arī kājas izvērstas plati kā dzemdībās. Rusīniem Mokoša nebija laipna, labvēlīga sieviešu aizgādne, bet gan barga dzīvības un nāves pavēlniece, kuru sadusmojot varēja palikt bez ražas un bērniem. 20. gs. astoņdesmito gadu beigās, ukraiņu nacionālās atmodas laikā, Mokošu pārdēvēja par Beregiņu un piedēvēja viņai visas labās ukraiņu sievietes īpašības.

Pēc Russas kristīšanas senās tradīcijas saplūda ar kristīgajām. Rituālus, lai iegūtu Mokošas labvēlību, veica Lielajā piektdienā, tā sauktajā Mokošas piektdienā. Skaitot no pavasara saulgriežiem, sagaidīja pilnmēnesi un pēc tā pirmajā svētdienā atzīmēja Kristus augšāmcelšanās dienu.

Pavasara Lielajā dienā notika “nepieklājīgas” rotaļas. Dega rituālie ugunskuri, ap kuriem dejoja jaunas meitas. Viņas izkliedza kādus maģiskus vārdus un sitās ar ar svētām zīmēm izrakstītām olām, nereti uz olām varēja redzēt Ausekļa zīmi. Netālu stāvēja vecas sievietes un čukstēja maģiskas formulas. Turpat pie ugunskura ganījās zirgi, kas baltiem ir Dieva spēka simbols. Dzeltens kumeļš simbolizēja Sauli – radošo enerģiju.

Pēc rituālās dejas jaunās meitas olas ieraka zemē, lai dzemdētu. Tās bija rituālās Mokošas olas, jaunas dzīvības simbols.

Lūk, sieviešu iesvētības rituāls, kaut gan pazīstamais amerikāņu mitologs Kembels (*J. Campbell, 1907–1987*) domā, ka sieviešu iniciācija nav pastāvējusi. Tas ir kļūdainš uzskats.

Ukraiņu folkloriste L. Naumovska skaidro tuvāk: ja meitenes cita citu stimulēja ar šīm erotiskajām rotaļām, viņas tādējādi smēlās zemes enerģiju un pārraidīja to, vēlēja cita citai kuplu bērnu pulku, proti, būt tikpat auglīgai kā zeme. Jaunās meitas tādā veidā cita citu rituāli apaugļoja. Senatnē pret šiem rituāliem izturējās ļoti nopietni, jo no tiem bija atkarīga dzimtas pastāvēšana.

Savukārt vīrieši sitās ar olām, lai piesaistītu sievietes. Tas, kura izrakstītā ola uzvarēja, skaitījās pats labākais, spēcīgākais.

Vēl šodien kā atbalss no šīm tradīcijām saglabājusies bērnu spēle “sarkanā oliņa” vai “kurš stiprāks?” Dalībnieki sitas ar krāsotām, izrakstītām olām, uzvar tas, kurš sasitis visvairāk svešu olu, pasargājot savējo veselu. Bija sava gudrība – “stiprajai” olai bija jābūt nelielai un izstieptas formas. Ja piesita ar nagu, skaņa nedrīstēja būt dobja.

Arī kuļiča cepšanas tradīcija nāk no laikiem, kad senči pielūdza Sauli. Ticēja, ka ik ziemu Saule mirst un ikkatru pavasari atdzimst. Par godu Saules atdzimšanai katrai sievietei bija jāizcep savs kuļičs, izpildot īpašu radīšanas rituālu. Kuļičs ir Saules maize. (Ukraiņiem ir īpaša Pavasara Saules dievība Даждьбог.) To cera no raudzētiem miltiem ar rozīnēm, virsū – balta, salda glazūra. Kad kuļiču lika maizes krāsni kā sievietes klēpī, saimniece rituāli pacēla priekšauta malu, imitējot ieņemšanu. Pēc apaugļosanas kuļičs krāsni auga gluži kā jauna dzīvība. Saimnieces salīdzināja – kurai kuļičs izaudzis augstāks. Un tā kuļičs simbolizē erodētu fallu. Kad to izņēma no krāsns, augšgalā uzvilka taisno krustu, kas sen pirms kristietības bija dieva apaugļotāja, Pavasara Saules dieva simbols.

Ukraiņi – tauta ar baltu mentalitāti.

Kā liecina etnologu pētījumi, ukraiņu pamatvērtības – brīvība, dzimtā zeme, ģimene, dzimta, valsts. Raksturīga vairāku paaudžu saime. Tajā valda īpaša cieņpilna attieksme pret sievieti, sava veida matriarhāts sadzīves jautājumos. Īpaša, pat dievinoša attieksme pret bērniem. Darba mīlestība. Arī bērnus agri radina pie darba, taču bez piespiešanas.

Mīlestība pret dzīvniekiem un mājlopiem, kas nezūd pat kara apstākļos. Ja vien tas ir iespējams, ukraiņi glābj mājdzīvniekus kā ģimenes locekļus (krievu lielajam iebrukumam sākoties, evakuācijā ar autobusiem dzīvniekus ņemt līdzī nedrīkstēja.).

Ukraiņi ir nesavtīgi, kas izpaužas brīvprātīgo kustībā. Atcerēsimies, ka alruismu antropoģe R. Deņisova minēja sakarā ar viņas atklāto baltu gēnu. Palīdzot dzīvniekiem kara laikā, bojā gājuši brīvprātīgie Anastasija Jelanska, Leonīds Maksimovs, Anatolijs Berežņovs un citi ukraiņu jaunieši.

Ukraiņi uztver dzimto zemi kā dzīvu būtni – kā vietu, no kurienes smelt enerģiju, kur palīgā nāk senču gari. Ikkatra tradicionālā ukraiņu sēta ir maza “pasaules naba”. Pie mājām puķes. Poļesjē vēl tagad redzamas akas ar vindu. Lauku mājās ir maizes krāsns, pūralādes, dzijas tītavas, mieturi, svītrainas grīdsegas, lupatu deķi. Tagad jau izzūdošu Poļesjes ciemu kapsētās, arī vecajās Kijivas kapsētās – krusti ar jumtiņu. Kopš senākiem laikiem vietām saglabājušies arī baltiem raksturīgie uzkalniņu kāpi.

Ziemeļukrainas ainavai tipiski ozoli (Čerkasu apgabalā tiek godāts tūkstošgadīgs ozols), ābeles, stārķu ligzdas. Sumu apgabala Korlovecas ciemā ir kāda īpaša 200 gadu veca ābele. Tā viena pati aizņem visu dārzu platībā 30 x 30 m, dzenot atvases no vecā koka nolīkušajiem zariem, kas iesakņojas. Tā šī vienīgā ābele “soļo uz priekšu”. No skata tas ir vienkārši liels ābeļdārzs, tomēr – botānisks brīnums.

Vēl pagājušajā gadsimtā, padomju laikos, lauku meitenes darināja pūru ar padsmīt izšūtiem dvieļiem. Arī kristiešu svētbildes ierāmē šie tautiskie dvieļi, nereti ar baltu raksta zīmēm. Jāzina, ka tagad populārais puķainais “ukraiņu lakats” nav etnogrāfiskā ukraiņu tautastērpa sastāvdaļa. Tas 15.–16. gadsimtā ienāca no Persijas un Turcijas. Etnogrāfisko rusu jeb rusinu sievas galvassegu veidoja tautiskiem rakstiem izrotāts garš dvieļa veida auduma gabals, ko tina ap galvu. Ukraiņu kalendārā ir īpaša senajiem izšūtajiem rakstiem veltīta diena – день вишиванки. Šie raksti – nācijas kods. Padomijas laikos valkāt tautisku kreklu nozīmēja izrādīt nepakļaušanos. Ukraiņu nacionālprieti tajos tērpās, stājoties tiesas priekšā. Karā šādus kreklus velk zem bruņuvestes. Arī tagad, turpinoties Krievijas-Ukrainas karam, ukraiņi demonstratīvi valkā nacionālo izsūto kreklu – gan vīrieši, gan sievietes. Jāpiebilst, ka ukraiņu izšūtais raksts šķiet tikpat bagātīgs kā mūsējais, latviešu. Tas atveido visus mums pazīstamos baltu simbolus un varbūt arī vairākus mums netipiskus. Ir Auseklis, ugunskrusts, saulīte, Debesu Dieva zīme – “pajumte”, jumis, Māras līklocis, Austras koks, zvaigzne, Māte – Sargātāja, Ūsiņa zīme u. c.

Jāteic, ka latgaļu tautastērpa krekla kakla un krūšu daļas izšuvumi ir līdzīgi kā ukraiņu nacionālajam kreklam. Ukraiņiem ir arī rakstos austas jostas, mūsu Lielvārdes jostas līdzinieci.

Čūsku kults.

Ukraiņu sievietes, līdzīgi kā mūsu sēlietes, tradicionāli matus kārtu ap galvu apvītā bizē. Šādam matu kārtojuma ir arī simboliska nozīme. Visticamāk, tam ir sakars ar čūsku jeb nāgu kultu, kas senās dienās bija izplatīts visās baltu zemēs.

Senie balti piekopa nāgu kultu zemes, dzīvības svētības nodrošināšanai. Ķirzaka, zalktis, čūska, varde jeb naģe nozīmē valgmi, auglību. Baltu rakstā to simbolizē horizontāla līnija, Māras līklocis, krupis un dažas citas zīmes. Baltu svētnieču jeb raganu amata simbols bija izlocīts “čūskas spieķis”. “Sind” afgāņu, puštu valodā nozīmē – ūdens.

Par nāgu kultu liecina teikas, kā arī arheologu atradumi plašā baltu tautu areālā. Oņegas ezera piekrastes un salu alās petroglifi attēlo nāras, bet Zalkšu alā – Zalkšu karalieni – zalkšu apvītu sievietes figūru ar zalkšu vijumu vainagu galvā.

Līdzīgs atradums Mazāzijā (Malānijā), senajā Īlijā (Trojā), kas atradās salā Latoras upes deltā. Sengrieķu teikā par Sindbada klejojumiem kāda turienes ala minēta kā gorgonu mājvieta (gorgonas – sievietes, kam mati ir sapīti bizēs, kas apvij galvu kā čūskas). Runa ir par senu nāgu kulta svētvietu, kurā tika iekārtots Mātes Latas templis, kas kļuva par baltu tautu svētnieku sagatavošanas centru.

Nāgu kults senajā Īlijā nepārsteidz, jo sindu / skitu klejojumi veda no Tīrupes (Dņestras) piekrastes apkārt Melnajai jūrai. Šos izceļotājus no Tīrupes piekrastēm sauca par tīrēniem. Viņi arī – nākamie etruski. Viņu vārdā nosaukta Tīrēnu jūra. Vispirms tīrēni nonāca Balkānu pussalā, Trāķijā. Tālāk devās uz Malāniju (Mazāziju) pie tag. Dardaneļiem – uz seno Īliju. Otra tīrēnu tautas daļa apgāja Melno jūru no austrumu puses. Arī viņi nonāca Īlijā, kur sastapās ar savas tautas pirmo daļu. Egejas jūras tolaik vēl nebija, bet Melnā jūra bija saldūdens ezers.

Šie tīrēni esot bijuši slaveni jūrasbraucēji, par ko liecina arī senais trejžubura simbols, ukraiņu ģērboņa priekštecis.

Par gorgonām vai amazonēm sauktas arī meotu raganas. Pēc Hērodota, meoti ir bijis skitu atzars, liela auguma gaišmataini cilvēki, pēc rakstura miermīlīgi un garīgā un materiālās kultūras ziņā ļoti attīstīti, kas dzīvojuši Azovas jūras piekrastēm tuvos apvidos no Sindas (Dņepas) līdz Tanaīsas (Donas) lejtecei. Šīs zemes Dņepas kreisajā krastā, kā liecina Hērodots, sauktas par Hīleju. Meotu etnonīms nāk no Azovas jūras senākā sarmatu nosaukuma Meotīda – Mātes piena ezers (mati – māte). Savukārt teiksmainā Hīleja (salīdzini ar Īliju) bijusi pa pusei sieviete, pa pusei čūska ar gariem, gaišiem matiem, kura dzīvojuši ūdeņu tuvumā un varējusi no čūskas pārvērsties sievietē un otrādi.

Čūsku kults skitiem bijis ļoti izteikts. Tas izpaudies leģendās, amuletos, svētvietās. Kopš pašiem senākajiem laikiem sindi / skiti pielūdza čūskeidīgo pirmbūtni Api. (Salīdzināsim ar šumeru saldūdens dievību Apsu un seno ēģiptiešu Nīlas aizgādni Api “Sauls vērša” veidolā.) Ticēja, ka no šīs pirmbūtnes cēlusies pasaule. Pirmatnējam zalktim bija veltīts galvenais svētkalns milzīgajā Čongaras svētvietā pie Krimas pussalas kakliņa. Arī citur baltu zemēs ir Zalkšu svētkalni.

Teikās čūska figurē kā sindu / skitu un sengrieķu varoņu radītāja. Piemēram, grieķu laikā skitu zemēs pirmbūtnes Api kults bija savijies ar sengrieķu varoņa Ahilleja kultu, kura māte ir nimfa Tetīda. Ahillejs – Homēram piedēvēto varoņeposu “Iliādas” un “Odisejas” varonis. Homērs (8. gs. p. m. ē.) vispār daudz piemin ukraiņu zemes un sentautas.

Tagad slavenajā Čūsku salā 37 km no Donavas grīvas bijis liels Ahilleja templis, kura sienas rotājuši bareljeji ar čūsku attēliem. Ahillejs esot apglabāts Čūsku salā. Zinātnieki domā, ka skiti Ahillejā saskatīja pirmbūtnes Api pēcteci.

Ukrainas teritorijā atrasti arī īpaši čūsku amuleti. Tie ir zelta medaljoni, kuriem vienā pusē ir sievietes tēls čūsku vijumos, bet otrā – kristiešu svētā atveids.

Rakstot par skitiem, Hērodots min, ka neuri senās dienās čūsku savairošanās dēļ esot pametuši savu zemi un apmetušies pie budīniem. Etnonīms “neuri” liecina, ka tie bijuši piekrastes ūdeņu apdzīvotāji. Runa varētu būt par tautas atmiņā saglabājušos laiku ap 5. gadu tūkstoši p. m. ē., kad agrākais saldūdens ezers, tag. Melnā jūra, guva savienojumu ar Vidusjūru, kā rezultātā ezera ziemeļu piekrastes applūda, virs ūdens palika vien Krimas pussala, un ūdens kļuva sāļš. Nākamā lielākā kataklizma tajos apvidos notika ap 1200. gadu p. m. ē. Šīs dabas kataklizmas izskaidro vēl pirms mūsu ēras notikušus lielus baltu tautu pārceļojumus.

Ukraiņu vēsturnieks O. Palijs domā, ka budīni ir mūsdienu baltkrievi. Mēs teiktu – senie latgaļi, sēļi, augštaiši. Baltkrievijā saglabājušies sēļu toponīmi, tur ir, piemēram,

Mačulišķi (šis vietvārds guvis plašu atpazīstamību pēc tur ierīkotā kara aerodroma, no kurienes paceļas krievu kara lidmašīnas ar raķetēm Кинжал). Citi Matulišķi ir uz Latvijas-Baltkrievijas robežas netālu no Vecbornes. Bet baltu filologs M. Bukšs, pēc izcelsmes latgalis, atradis toponīmu “budyni” pie Novgorodas.

Ūdens rituāli.

Ukraiņu vecie ļaudis stāsta, ka Zvaigznes dienā ļaudis rituāli peldas. Tas ir 19. janvāris, Zvaigznes diena pēc vecā stila, ukrainiski водохреша. Divdesmitā gadsimta 90. gados Ukrainā šī senā tradīcija atjaunojās. To piekopa arī prezidents Viktors Juščenko. Tradīcija t. s. laika dienās peldēties vai aplacīties ar ūdeni ir sena, vienīgi kristietības ietekmē notikušas laika dienu pārbīdes.

Ukraiņu etnogrāfi atzīmē, ka ļaudis peldējušies arī vasaras saulgriežos, ne velti ukraiņiem ir kalendārā dievība Kupala. Tāpat peldējušies Ziemsvētku vakarā.

Ukraiņu folklorists, Kijivas universitātes pirmais rektors Mihailo Maksimovičs rakstījis, ka 19. gs. vidū Kijivas apvidū, Oboloņā, jaunas meitenes Zvaigznes dienā mazgāja seju un slaucījās ar sarkanu lakatu, lai būtu skaistas.

Ivans Ogijenko, ukraiņu vissenāko tradīciju zinātājs, atzīmējis, ka pirms revolūcijas Kijivā Zvaigznes dienā Jordānas ezeru āliņģos peldināti slimnieki, arī bērni, lai svētie ūdeņi viņus dziedinātu. Aizkarpatos, mazākā mērā Centrālajā Ukrainā cilvēkus pat grūda ūdenī – kuru iegrudīs ūdenī, tas būs vesels.

Dņepras labajā krastā, Bukovinā, Kirovogradas apkārtnē fiksēts, ka āliņģos nira tie, kas bija pārgērbusies maskās – budēļi, koļadnīki. Viņi peldējās, lai nomazgātu no sevis tēlu.

Kā atzīmē ukraiņu vēsturnieks O. Alfjorovs, ūdens rituāli bijuši izplatīti daudzviet pirmskristīgajā Eiropā. Bulgārijā Zvaigznes dienā bija tradīcija tautastērpā iebrist līdz viduklim ledainā ūdenī un uzsākt riņķa deju, ko sauca – Goro. Līdzīgas tradīcijas pastāvēja Grieķijā, Rumānijā, Maķedonijā, Serbijā, Melnkalnē, tas ir, agrākajā Pelasgijā un Illīrijā.

Nobeigumā vēl tikai atgādinājums, ka mūsu senčiem russi, rusini bijuši pazīstami kā augstas kultūras tauta. Par to liecina dainas. Un ir skaidrs, ka runa nav par lielkrieviem, kuri russu vārdu piesavinājās ne agrāk kā 17. gadsimtā.

Rosens mans arājiņš,
Rūsiem zīža matiņiem,
Ik uzvilka slēžu kreklu
Skrien manim mutes dot.